

– החיפוש אחר הזהות בתוך המבוך –

עיון ביצירות בנימין תמוז וא"ב יהושע

תקציר: המאמר עוסק בנושא החיפוש אחר הזהות הלאומית, כפי שהוא בא לידי ביטוי ברומנים מינוטאור (1980) לבנימין תמוז ומר מאני (1990) לא"ב יהושע, שבהם משולבים היטב הרעיונות האידאולוגיים בתוך הבדיון הספרותי. המאמר דן בקרבה המסוימת הקיימת בין שני הרומנים האלה, הן מבחינה רעיונית והן מבחינת עיצובם, וגם בשוני שביניהם. שני הרומנים מצביעים על כישלון הגשמתה של האידאולוגיה הציונית, ובודקים אפשרויות אידאולוגיות היסטוריות שונות כתחליף לה. אולם הרומן של יהושע מדגיש באופן בולט את הרעיון של חשיבותה של מדינת ישראל כאפשרות היחידה לקיומנו, בעוד שלתפיסת תמוז, העם ממצה במיטבו את הפוטנציאל הרוחני שלו דווקא בגולה.

בשתי היצירות מופיעים ציוני דרך היסטוריים, המהווים שלבים ידועים ומוכרים בנרטיב הציוני. תמוז במינוטאור משתמש בהם באופן אירוני, כפרודיה על הביוגרפיה המקובלת של גיבורי יצירות על פי הדגם הציוני. א"ב יהושע במר מאני בונה את הרומן כשורה של שיחות מפי הגיבורים השונים, וממקד כל שיחה באירוע מחיי אחד מבני משפחת מאני הספרדית, כך שהוא מתייחס לאירוע היסטורי מרכזי בתקופתו, החל מן המאה ה-19 וחוזר אל ההווה. הנושא מעוצב, בין השאר, באמצעות הסיפור המיתולוגי היווני על המינוטאורוס ועל הלבריאנט.

מילות מפתח: מינוטאור, מר מאני, בנימין תמוז, א"ב יהושע, זהות לאומית, ציונות, לכירינת, אידאולוגיה 'כנענית'.

ניתן להבחין בקרבה רעיונית מסוימת בנושא הציונות בין א"ב יהושע ובין בנימין תמוז. אפתח, לדוגמה, בדברים שאמרו שניהם, שבולט בהם המשותף ביחסם לבעיית אי עלייתו של רוב העם היהודי מהגולה לארץ ישראל:

"אנשים שיקרו יותר מאלפיים שנה כשאמרו 'לשנה הבאה בירושלים' – ועל השקר הזה עומדת הציונות: העם מתגעגע לציון בתנאי שלא ילך לשם" (בנימין תמוז בריאיון ליונה הדרי-רמג' ב-1987).

"היום אפשר למצוא מאה תירוצים למה לא באנו אז, כשם שכבר מעלים אלף תירוצים למה לא באים היום. אבל הכל רק מסווה לאמת נוראה וקשה. העם היהודי אוהב וקשור לא"י כמו אותו אדם שאוהב אהבת נפש את אשתו: כותב לה

שלושה מכתבי אהבה בשבוע, מטלפן פעמיים ביום, תמונותיה מונחות על כל מדף בבית, ובלילות הוא חולם עליה, אבל אין הוא מסוגל לחיות אתה תחת קורת גג אחת. זאת היא האהבה הגדולה!" (א"ב יהושע, **הקיר וההר**, עמ' 75)

כאשר בוחנים את יצירותיהם של בנימין תמוז וא"ב יהושע ניתן לעמוד על ביטוייה של הקרבה הרעיונית בתמטיקה ואף בעיצוב. בדברים הבאים אצביע על כך באמצעות הדיון ב**מינוטאור** (1980) לבנימין תמוז וב**מר מאני** (1990) לא"ב יהושע. שני הרומנים עוסקים בחיפוש אחר הזהות, נושא חשוב ביצירותיהם של שני הסופרים האלה. בשני הרומנים משולבים היטב הרעיונות האידאולוגיים בתוך הברדיון הספרותי ומהווים חלק אינטגרלי ממנו. כך ב**מינוטאור** לתמוז בנוי כשילוב של רומן אהבה, רומן בלשי ורומן מכתבים, ו**מר מאני** בנוי כרומן שיחות, המתאר את תולדותיה של משפחת מאני הספרדית בקריאה מן ההווה אל העבר, כאשר בכל שיחה שומעים רק את קולו של אחד המשוחחים.

כישלון הגשמתה של האידאולוגיה הציונית

שני הרומנים מצביעים על כישלון הגשמתה של האידאולוגיה הציונית ובודקים אפשרויות אידאולוגיות היסטוריות שונות כתחליף לה. מן הרומנים האלה (ומיצירות נוספות של תמוז ויהושע) עולה הטענה, כי כישלון זה בא לידי ביטוי בנושא מרכזי בחיינו, בסכסוך עם הערבים שלא נמצא לו פתרון, וכתוצאה מכך אנו עדים למציאות שיש בה מלחמות חוזרות ונשנות בין היהודים לערבים. הרומנים מצביעים גם על הפְּשֵׁל באופן הגשמתו של החזון הציוני, בכך שהציונות התמקדה בצד הארצי של הקמת המדינה, והזניחה את הצד הרוחני. כתוצאה מכך, הפכה החברה לחומרנית, התרחקה מתרבות ומרוחניות והידרדרה מבחינה מוסרית. בראיונות עם ציינו שני הסופרים שההנחה של הציונות, שכאשר ייפתחו שערי הארץ היהודים יעלו אליה בהמוניהם, הסתברה כשגויה, משום שהיהודים אינם עושים זאת.

להצגת כישלון הגשמתה של האידאולוגיה הציונית משתמשים שני הסופרים בציוני דרך היסטוריים, שהם שלבים ידועים ומוכרים בנרטיב הציוני. תמוז ב**מינוטאור** משתמש בהם באופן אירוני, כפְּרודיה על הביוגרפיה המקובלת של גיבורי יצירות על פי הדגם הציוני. פרקי הביוגרפיה של גיבור הסיפור, אלכסנדר אברמוב, מציגים אותו, לכאורה, כהתגלמות דמות הצבר הישראלי. אולם מסתבר מהיצירה כי ביוגרפיה חיצונית זו בחייו של אלכסנדר אינה אלא זיוף. הביוגרפיה הפנימית שלו היא של בן אצולה, חצי יהודי וחצי גוי, אשר חש סלידה כלפי הסביבה הציונית שבה הוא חי. עולמו הפנימי הוא עולם של מוסיקה, ספרים ואהבה בלתי ממומשת לאהובה תיאה. דווקא כאשר אלכסנדר מחליט לנתק את קשריו עם העבר הציוני ועומד לממש את הביוגרפיה האמיתית שלו ולהתגלות בפני אהובתו, מתערבת הביוגרפיה החיצונית, ובאופן

מלודרמטי הוא נרצח בתוקף תפקידו כסוכן חשאי.¹ במערכת חייו ומותו של אלכסנדר אברמוב ניתן לראות גם שיקוף של מצבו החברתי של המפעל הציוני כמין אינווליד חברתי, שמותכות בו מורשות שונות.²

ברומן **מר מאני**, ממוקדת כל שיחה באירוע מחיי אחד מבני משפחת מאני הספרדית, כך שבכל שיחה מתייחסים הגיבורים לאירועים היסטוריים מרכזיים בתקופתם, החל מן ההווה וחזור אל אמצע המאה ה-19. הנרטיב הציוני המוזכר כולל צמתים היסטוריים, שבהם נאלץ העם לבחור בין אפשרויות שונות. כפי שציינה זיוה שמיר, הבחירות מצביעות על שורה של החמצות: ב-1848, בתקופת אביב העמים, היה העם צריך לבחור בין בידול להתבוללות. בהשפעת הלכי התקופה בחר בבידול, אך שגה בכך שלא הפריד את הלאומיות מהדת. תקופה זו מגולמת ברומן על ידי האימפוטנטיות של הסמכות הדתית הגוססת של הרב הדאיה, שהיה הגורם שהביא את אברהם מאני לרצח ולגילוי עריות. לו היה אברהם מאני נושא לאישה את דונה פלורה שבה היה מאוהב, ולא הרב הדאיה שהיה מבוגר ממנה בשנים רבות ולא היה מסוגל להוליד, הייתה ההיסטוריה שונה.

ב-1899, ראשית הציונות המדינית של הרצל, היה העם צריך לבחור בטריטוריה, על פי פתרונות שהוצעו לו. העם אמנם בחר בארץ ישראל, אולם לא דאג לפתרון מתאים לעם האחר היושב בארץ. יוסף מאני השלישי, הצופה את הסכנה, מנסה להזהיר את הערבים מפני הסכסוך הצפוי ותובע מהם "להשיג להם זהות". ב-1918, בראשית תקופת המנדט, עם הצהרת בלפור, הייתה החמצה בכך שהארץ לא חולקה בין שני העמים, ושהיהודים לא עלו לארץ בהמוניהם. ב-1944 הרומן מתאר את סבלה של משפחת יהודים בכרתים, הנרדפת על ידי הנאצים שכבשו את המקום, וברור, שלו הייתה קיימת המדינה ולו היו היהודים נוהרים אליה לאחר הצהרת בלפור, היה נמנע מיהודים רבים הסבל של מלחמת העולם ושל מוראות השואה. במלחמת לבנון ב-1982, טוען יהושע, לא פעל העם על פי כללי ההומניות, והחל לנהוג כלפי אויביו כפי שעוללו לעם אויביו במהלך הדורות.³

מיתוס המינוטאורוס והלבירינת

בשתי היצירות מעוצב הנושא, בין השאר, באמצעות הסיפור המיתולוגי היווני על המינוטאורוס ועל הלבירינת. לפי המיתולוגיה, בנה דדאלוס, לבקשתו של מינוס מלך כרתים, את מבנה

1. גרשון שקד. 1988. **אין מקום אחר**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 130; 1998. **הסיפורת העברית 1880-** 1980, כרך ה'. הוצאת הקיבוץ המאוחד והוצאת כתר, 114.
2. אורציון ברתנא. 1980. "מינוטאור" – איפה הראש? איפה הגוף? **דבר**, 24.10.1980.
3. זיוה שמיר. 1995. "ההווה הוא העבר של העתיד: תורת היחסות' האידאולוגית של א"ב יהושע לפי מר מאני", בתוך: בן-דב, ניצה (עריכה ומבוא). **בכיוון הנגדי. קובץ מחקרים על מר מאני של א"ב יהושע**. הוצאת הקיבוץ המאוחד, 144.

הלברירינת, כדי לשכן במרכזו את המינוטאורוס, יצור מפלצתי שראשו ראש פר וגופו גוף אדם והוא ניזון מקרבנות אדם. ברומן **מינוטאור** השתמש תמוז בסמל המיתי של המינוטאור וכן באמצעות אקפרסיס (כלומר, ייצוג מילולי של יצירת אמנות), בתחריטו המפורסם של פיקאסו "המינוטאור הגועז בזירה". תמונה זו חוזרת מספר פעמים במהלך היצירה, ובכך מודגש אופייה הסמלי.

גיבור היצירה, אלכסנדר אברמוב, מוצא את מותו בסיומה של היצירה באופן הדומה לזה המתואר בתחריט. הוא מזוהה כמינוטאור הגועז, והאישה המושיטה את ידה להצילו היא אהובתו תיארה. אך המגע לא נוצר והניסיון אינו מצליח. התיאור מהווה סמל לכישלוננו של המפעל הציוני. זהו סיפורה של מדינת היהודים המנסה להיאחז בארץ ישראל, סיפור של השתנות לרעה. המדינה, על פי תמוז, עיוותה את העם היהודי. בדברים המשתמעים יש התראה מפני זניחת המהות הרוחנית והייחוד הלאומי בתרבות.⁴

ברומן **מר מאני** מושם הדגש בסיפור המיתולוגי הזה על הלברירינת שבכרתים. המבוך מתואר בשיחה השנייה על ידי אגון ברונר הגרמני בשיחתו עם סבתו. המפגש עם חורבות הלברירינת מעורר באגון התרגשות רבה, והוא מגדיר אותו כ"מקום שראוי להילחם ולמות עליו" (עמ' 101). המפגש עם הלברירינת והקרבה אל הציוויליזציה הקדומה שהוא מסמל, מעוררים באגון תחושת התחדשות רוחנית. התרבות הפרה-היסטורית נראית לו כמשוחררת מרגשות אשמה ופחד, בניגוד לתרבות הגרמנית שממנה הוא בא. מתוך החורבות, סבור אגון ברונר, ניתן יהיה לעורר את "האדם החדש". בהתאם לכך, הבחירה באי כרתים ברומן אינה מקרית. אגון מצביע על האי כרתים כמקום הולדתה של אירופה, ובכך כסמל למקום של היוולדות מחדש. כדי שניתן יהיה ליצור את האדם החדש, אומר אגון, יש לבטל את הזהות העצמית. "היינו גרמנים וגמרנו עם זה... ביטלנו..." (עמ' 128), הוא מצהיר באוזני סבתו.

את רעיון ביטול הזהות העצמית שאל אגון מהיהודי אפרים מאני שאותו פגש בכרתים, ואשר הגה את הרעיון הזה בניסיון להימלט מסכנת המוות הצפויה לו כיהודי. ללא ספק נוצרת אירוניה כשהדברים מושמעים מפיו של החייל הגרמני. בדבריו לסבתו מבהיר אגון, כי שאיפתו היא "לדעת האם ייתכן לשוב לנקודת התחלה ולהיות שוב רק אדם, אדם חדש, שביטל את קליפת ההיסטוריה, שדבקה בו כמו קשקשים מכוערים, ויצא מתוך חדריו האפלים והטחובים, המלאים ספרים עבשים [...]'" (עמ' 131).

בדבריו אלה של החייל הגרמני אגון, על ביטול הזהות הקיימת ועל יצירת אדם חדש, משתקפים כמו במראה מעוותת העקרונות שעליהם מבוססות האידאולוגיה הציונית וכן האידאולוגיה ה'כנענית' (הבאה אף היא לידי ביטוי במהלך היצירה). שתי האידאולוגיות האלה

4. אורן, יוסף. 1983. **ההתפכחות בסיפורת הישראלית**. ראשון לציון: הוצאת יחד, 97-108.

שאפו ל"אדם חדש", מתוך רצון להתנער ממהות הגלותיות. תביעתה של האידאולוגיה ה'כנענית' לניתוק מן היהדות, מן הדת ומן ההיסטוריה היהודית לצורך יצירת ה"עברי החדש" עשויה להתפרש כ"ביטול הזהות העצמית" המוזכר כאן. ברומן, האפשרות של ביטול הזהות העצמית אינה ניתנת למימוש, שכן היהודי אפרים מאני אינו מצליח להימלט מגורלו. "הביטול" כביכול אינו עוזר לו, משום שהוא נעצר על עזרתו לבני משפחתו היהודים. גם אגון הגרמני אינו מצליח לבטל את מהותו הגרמנית הספוגה השפעות נאציות, ואף שהוא סולד מהתנהגותם של המרצחים הגרמנים, חש שהפקודות שהוא מקבל אינן הומניות, ושואף לעולם הומאני אידיאלי טהור, הוא מוסיף לרדוף את היהודים עד קרמה.

מוטיב הלבירינת שב ומופיע במהלך הרומן **מר מאני**, כאשר גיבוריו תועים בדרכם ומחפשים מוצא. חיה שחם,⁵ הדנה בבחינת המשמעויות וההיקריות של מוטיב הלבירינת ברומן, מצביעה על כך שהכניסה ללבירינת והיציאה ממנו, מבטאים לדברי חוקרי תרבות שונים אקט פולחני של חניכה, הנושא גם משמעות של היוולדות מחדש. לדבריה, בפולחנים העתיקים הלבירינת מוקבל לגופה של אמה אדמה. החדירה אליו מהווה חזרה לרחם של האם, והיציאה ממנו נושאת משמעות של לידה מחדש. אגון ברונר, למשל, הוא גיבור הנכנס למבוך ומצליח להיחלץ ממנו, זוכה להיולד מחדש ולהישאר בחיים על אף כל הסכנות. כך, לדוגמה, תועים ד"ר אפרים שפירו וד"ר משה מאני במסדרונות המלון בבזל ככנבכי המבוך, לאחר שהוזעקו לטפל בהרצל שחש ברע. תעייתם והיחלצותם מסמלים את תהליך החניכה שעובר אפרים שפירו ובעקבותיו אחותו לינקה, לאור הרעיון הצינוני. החלטתו הפתאומית של אפרים שפירו לנסוע לארץ ישראל יחד עם אחותו, כתוצאה מהמפגש הזה, היא חלק ממסע החניכה של שניהם. בהגיעם לירושלים, מתאר אפרים שפירו את העיר כמבוך של סמטאות וחצרות מפולשות, ומכנה אותה בשם "רחם האבן". גם שיטוטיה של הגר הם כמעין תבנית לבירינתית, כאשר בכל פעם היא נוחתת במרכז, בביתו של השופט מאני. בסיומה של השוטטות הזו היא חשה תחושה של היוולדות מחדש והשתנות פנימית.

הלבירינת הוא גם מקום קבורת מתים. כך מוצא יוסף מאני השלישי את מותו בכרתים בתוך הלבירינת עצמו, ויוסף מאני השני שמנסה לקצר את דרכו, משהגיע תוך קיצור הדרך אל לב המבוך, לא מצליח לצאת חי.

אפשרויות היסטוריות שונות כחלופה לצינונות

שני הרומנים בוחנים אפשרויות היסטוריות שונות כחלופה לצינונות. ברומן **מינוטאור** לתמוז מוצגת, באמצעות שימוש מטפורי מתחום המוסיקה, תאוריה של שלושה מעגלי מוסיקה שלהם

5. שחם, חיה. 1995. "הלבירינת כמשל", בתוך: בן-דב, ניצה (עריכה ומבוא). **כיוון הנגדי. קובץ מחקרים על מר מאני של א"ב יהושע**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 347-339.

מרכז משותף, כבמבוך. התאוריה יוצרת הקבלה בין החיים למוסיקה. המעגלים מקבילים לשלוש אפשרויות של אידאולוגיה, שבאות לידי ביטוי באמצעות שלושה גיבורים המייצגים, בתפיסת עולמם ובניסיון חייהם, דרכים שונות להבנת העולם.

המעגל הראשון, המיוצג על ידי ג.ר., מסמל חיים נטולי אידאולוגיה. המעגל השני, המיוצג על ידי היווני, איש העולם הגדול, ניקוס טריאנדה, מסמל את האידאולוגיה הים תיכונית. והשלישי, מעגלו של אלכסנדר אברמוב, מסמל את האידאולוגיה ה'כנענית'.

האידאולוגיה הים תיכונית של ניקוס שואפת למיזוג של תרבויות שיחיו בשלום ובסובלנות זו עם זו. היא קרובה לאידאולוגיה ה'כנענית', שכן שתיהן דוגלות במיזוג בין תרבויות ובשיבה אל העבר העברי הקדמון, אולם גבולות המרחב שלה גדולים יותר, וכוללים את כל עמי הים התיכון. ניקוס חולם על תחיית הים התיכון, ואף שכולם מתייחסים בכוז לחזונו, הוא מוסיף להחזיק בו, משוכנע כי "שום מציאות אין בכוחה לסלק חלום" (עמ' 52).⁶

חזון האידאולוגיה ה'כנענית' של אלכסנדר אברמוב הוא מוחשי יותר, ומתייחס לחיים בארץ ישראל. אברמוב שואף למיזוג בין התרבות הישראלית לבין התרבות הערבית, כדרך לבסס עליה את החיים בארץ. אולם לאחר מאבק עם ערבי והריגתו, אלכסנדר מגיע למסקנה שהשותפות שמציעה ה'כנעניות' בין היהודים לבין הערבים לא תוכל להתקיים. בעקבות מסקנה זו, נכסף הגיבור אל אירופה ואל תרבותה.

תמוז התריע על סכנת ההיטמעות הצפויה, אם תתגשם האידאולוגיה ה'כנענית'. כבר ברומן קודם שלו, **רקוויאם לנעמן** (1978), הועלה החשש שגיבורו, הרצל אברמסון, החש תחושה של השתייכות עזה לנופים, להווי ולתושבים הערבים של השטחים, יתאסלם כתוצאה מהתקרבותו זו. ב**מינוטאור** רואה אלכסנדר בעיני רוחו את האדם הלבנטיני שיתפתח כתוצאה מהיטמעות במרחב השמי. באדם זה, לפי התיאור, לא ייוותר דבר ממקורו היהודי.

שני גיבורים מוצאים את מותם ברומן **מינוטאור**: הן ג.ר. נטול האידאולוגיה, והן אלכסנדר אברמוב, מייצג האידאולוגיה ה'כנענית', ובכך מצביעה היצירה על אי יכולת לשרוד ללא אידאולוגיה או במסגרת האידאולוגיה ה'כנענית'. ניקוס נשאר בחיים, והדבר מרמז על אפשרות שהאידאולוגיה הים-תיכונית שהוא מציע יכולה לאפשר חיים בתוכה. אולם גם בכך מוטל ספק, באמצעות החשש למותה של תיאה (שבה הוא מאוהב), המוצגת כמעין הרה-עשתורת, והמסמלת את התרבות של העבר הקדמון.

על אפשרויות היסטוריות דומות כתחליף לציונות מצביע גם הרומן **מר מאני**. כבר נזכרו שאיפותיו של אגון ברונר הגרמני ליצירת "אדם חדש" ורצונו לשוב אל העבר הקדמון, כמשקפים עקרונות שהם מיסודותיה של האידאולוגיה ה'כנענית'. אולם באופן מפורש (בשיחה החמישית,

6. גוברין, נורית. 1981. "במבוך". **מאזניים** (פברואר), 211-238.

ב-1848), מעלה יוסף מאני השני בתמימותו אידאולוגיה התואמת את האידאולוגיה ה'כנענית'. כבמעין אידיאה פיקס הוא רואה בערבים תושבי הארץ שבהם הוא פוגש בירושלים, "יהודים שאינם יודעים עדיין כי יהודים הם", או "אולי יהודים ששכחו כי יהודים הם" (עמ' 308). על כן הוא פונה אליהם בידירות ובחמלה גדולה, ומבקש להכין אותם לרגע שבו יתפכחו ויזכרו שאכן יהודים הם. הוא מתקרב אליהם, מבקר בבתיהם ושב ומחפש עדות להוכחת טענתו. כשאביו אברהם מאני מפקפק בכך שהערבים יסכימו לשוב ולהיות יהודים, משיב יוסף, כי במקרה כזה, אם יתעקשו, "אז נייסר אותם בייסורים עד שיכירו בעצמם" (עמ' 313). עם זאת, הוא מוסיף לקוות כי בני כל הדתות והעמים בארץ יחיו יחד בשלום.

בדומה לתמוז, הצביע יהושע על סכנת ההיטמעות בעקבות מימושה של האידאולוגיה ה'כנענית', וזאת באמצעות גורלו של יוסף מאני השני. יוסף, עקב התקרבותו אל הערבים ומשיכתו אליהם, במקום לייחד אותם הופך בעצמו ל"ישמעאלי חדש". אביו, אברהם מאני, מציין עובדה זו בצער: "ישמעאלי חדש, המגלה בעצם שהוא יהודי שוכח, שעוד מעט אולי גם ייזכר, אבל במה?" (עמ' 340). בריאיון עם ירון לונרון, הבהיר יהושע את דעתו על הנושא: "בארץ הזאת חיים שני עמים שונים השווים כמעט בגודלם, ואינם נופלים זה מזה בזיקתם לתרבותם, ללשונם ולהיסטוריה שלהם. אז איזה עם יהיה המטמיע ואיזה המוטמע? לערבים ולאסלאם יש רקורד הרבה יותר נכבד משלנו ביכולת ההטמעה. להם יש כוח הטמעה עצום, במהלך ההיסטוריה הם הטמיעו בתוכם עמים שונים ומשונים, והאסלאם הולך ומתחזק. אז אנחנו נטמיע אותם לתוכנו?" (הקיר וההר, 190).

הרומן **מר מאני** גם מטיל ספק בסיכוייה של האידאולוגיה ה'כנענית' להתממש, כאשר למרבית האירוניה, יוסף מאני השני נעקד על ידי ערבים ונדקר למוות, ספק על ידם ספק על ידי אביו אברהם. בקשר לנושא זה, ציין יהושע בספרו **הקיר וההר**, כי ההצעה של האידאולוגיה ה'כנענית' הייתה "ההגונה ביותר", אך "אוטופיסטית ובלתי מציאותית לגמרי" (עמ' 61). ניסיון נוסף למימוש הצעת ההתקרבות לכל עמי הארץ, בני כל הדתות, בא לידי ביטוי ברומן באמצעות פועלו של ד"ר משה מאני, המייסד בית חולים לילודות בירושלים ופותח בו קליניקה הפתוחה לכל, "מרובת גזעים, על דתית, רבת זהויות" (עמ' 247). תחילה מסתמנת הצלחה לדרך השלום הזו, אולם בהמשך הרומן מתאבד ד"ר משה מאני, בית החולים נסגר ונוזח, ובכך נרמזת אי הצלחת הדרך, לפחות בשלב ההוא.

אפשרות היסטורית **שונה** (שלא הועלתה אצל תמוז) מוצעת ביצירה באמצעות יוסף מאני השלישי: הפרדה בין שני העמים, תוך חלוקת הארץ לשתי מדינות, יהודית וערבית. בעקבות הצהרת בלפור, סבור יוסף מאני השלישי שעומד להיגרם עוול לערבים. עקב זיקתו החזקה אליהם, הוא מנסה לעורר את זהותם הפוליטית הרדומה ומטיף להם "לקחת להם זהות". הוא מצביע על הסכנה הצפויה להם, אם לא תחולק הארץ בין שני העמים: סכנת הצפת הארץ "כמו

ארבה" בידי מהגרים יהודים. יוסף מאני השלישי מואשם על ידי הבריטים באשמת ריגול ומועמד למשפט. במשפטו הוא אינו מעוניין להתגונן ולהגן על עצמו מעונש התלייה שעלול להיפסק נגדו, אלא רוצה לנצל את ההזדמנות כדי להשמיע את דעותיו הפוליטיות ולהשפיע על הערכים לפעול להשגת טריטוריה לעצמם. אזהרתו של יוסף מאני השלישי מפני הצפת הארץ במהגרים משקפת עמדה דומה לזו של האידאולוגיה ה'כנענית', שהסתייגה מן המהגרים מתוך רצון להקים את האומה החדשה רק על ידי "לידי הארץ וגידוליה". אולם הצעת ההפרדה שלו היא הצעה מקוטבת לדרכה של האידאולוגיה ה'כנענית' ששאפה, כידוע, למיזוג בין העמים. כל האפשרויות ההיסטוריות הללו נבחנות ברומן מר מאני באמצעות תולדות משפחת מאני הספרדית. זוהי מעין בדיקה, מה היה קורה אילו במקום "ציונות מערבית" הייתה "ציונות ספרדית". אולם אף על פי שמובחנת בבירור היאחזותם של בני משפחת מאני בארץ ושייכותם אליה ובמיוחד לירושלים, לא נראה, על פי הרומן, שדרכה של הציונות הספרדית הייתה מצליחה יותר.

מדינת ישראל מול הגולה

בנקודה מסוימת קיים שוני בתפיסה הרעיונית של שני הסופרים, כפי שהיא באה לידי ביטוי ביצירתם. הרומן של יהושע מדגיש באופן בולט את חשיבותה של מדינת ישראל כאפשרות היחידה לקיומנו. באמצעות אפרים שפירו, הבוחר לחיות בפולין במקום בארץ ישראל ומוצא את מותו באושוויץ, מעמיד יהושע את מדינת ישראל והגולה זו מול זו, כשהמסקנה ברורה: אין לנו קיום מחוץ לארצנו.

תמוז, לעומתו, סבר כי העם ממצה במיטבו את הפוטנציאל הרוחני שלו דווקא בגולה. הוא דגל ביהדות קוסמופוליטית, כשלתפיסתו הגדרת היהדות היא עושר תרבותי כללי, או כדבריו, "כל שהוא רוח וכל שהוא תרבות הרי הוא יהודי, בעצם". מיצירתו של תמוז משתמע שאם צריך לבחור בין יהדות ובין מדינה, יש לבחור ביהדות ולוותר על המדינה. עם זאת, בספרו האחרון **הזיקית והזמיר** (1989) דרכיהם של רוב הגיבורים מוליכות חזרה לארץ ישראל, ומכאן אפשר אולי להסיק שחל שינוי בעמדתו ובסוף ימיו היה קרוב גם בנושא הזה לתפיסתו הרעיונית של יהושע.

אסיים בדבריו של א"ב יהושע, ההולמים הן את **מינוטאור** והן את **מר מאני**, על תפקידו של הסופר: "סופר צריך להאיר את הדברים באור אחר, להעלות נימה מוסרית, להצביע על הקשר היסטורי. הוא חייב לבדוק את המצב על רקע האידאולוגיה הציונית, והוא צריך לעשות זאת בעקביות מסוימת".⁷

7. דורית רביניאן, 1998. "ריאיון עם א"ב יהושע בחמישה חלקים", גג: כתב עת לספרות, בטאון איגוד כללי של סופרים בישראל 1, 21-26.

ביבליוגרפיה:

- אורן, יוסף, 1983. **ההתפכחות בסיפורת הישראלית**. ראשון לציון: הוצאת יחד.
- ברטנא, אורציון, 1980. "מינוטאור" – איפה הראש? איפה הגוף?" **דבר**, 24.10.1980.
- גוברין, נורית, 1981. "במבוך". **מאזניים** (פברואר), 238-211.
- הדרי-דרמג', יונה, 1987. "יש לי פחדים שהציונות תגרום למפולת", **ידיעות אחרונות**, 6.1.1987.
- יהושע, אברהם ב, 1989. **הקיר וההר**. תל אביב: זמורה-ביתן, מוציאים לאור.
- יהושע, אברהם ב, 1990. **מר מאני**. הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- רביניאן, דורית, 1998. "דיאיון עם א"ב יהושע בחמישה חלקים", **גג: כתב עת לספרות, בטאון איגוד כללי של סופרים בישראל** 1, 26-21.
- שחם, חיה, 1995. "הלבירינת כמשל", בתוך: בן-דב, ניצה (עריכה ומבוא). **ככיוון הנגדי. קובץ מחקרים על מר מאני של א"ב יהושע**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- שמיר, זיוה, 1995. "ההווה הוא העבר של העתיד: 'תורת היחסות' האידאולוגית של א"ב יהושע לפי מר מאני", בתוך: בן-דב, ניצה (עריכה ומבוא). **ככיוון הנגדי. קובץ מחקרים על מר מאני של א"ב יהושע**. הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- שקד, גרשון, 1988. **אין מקום אחר**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- שקד, גרשון, 1998. **הסיפורת העברית 1880-1980**, כרך ה'. הוצאת הקיבוץ המאוחד והוצאת כתר.
- תמוז, בנימין, 1980. **מינוטאור**. כתר הוצאה לאור.

e-mail: ru12@bezeqint.net